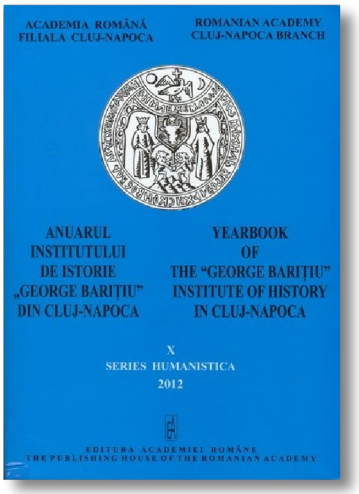

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Reformarea limbajului de pe pozițiile neopragmatismului, holismului și relativismului

Andreea Elena Mirică

How to cite this article:
Mirică, Andreea Elena (2012) *Reformarea limbajului de pe pozițiile neopragmatismului, holismului și relativismului*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 10, pp. 291–298. DOI: 10.5281/zenodo.22966223

© 2012: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

REFORMAREA LIMBAJULUI DE PE POZIȚIILE NEOPRAGMATISMULUI, HOLISMULUI ŞI RELATIVISMULUI

Andreea Elena Mirică

Universitatea „Dunărea de Jos" Galați
Facultatea de Ştiințe Juridice, Sociale şi Politice

Abstract. *The Theory and nature of language developed by Richard Rorty is a continuation of the concept of relativist theories of Ludwig Wittgenstein and the American pragmatist. Although some linguistic and conceptual schemes in other areas (e.g. for morality) are so deeply rooted in the consciousness of men that seem to be necessary, immutable, they are in fact contingent. Frameworks fundamental conceptual basis of language patterns are not absolute, therefore they should not be considered as Noam Chomsky discovered, but created.*

What the pragmatical philosophy sustains is that life and human knowledge can have a positive, desirable even if we accept the idea that there is a transcendental reality in which we relate, to get closer to whenever we discover something new. There is an absolute finality of our intellectual effort, there is a transcendental truth that always need to compare our ideas. Belief in a transcendental truth that seemed to be essential may be removed from the speech pro-Sofica without it to suffer, even more, by removing these false problems opens to us the door to philosophical discourses more successful than previous.

Key words: *philosophy of language, holism, relativism, Pragmatism, Quine, Rorty, Davidson*.

Teoria despre limbaj şi natura acestuia dezvoltată de Richard Rorty este o continuare a concepției relativiste a lui Ludwig Wittgenstein şi a teoriilor pragmatiştilor americani. Deşi anumite scheme conceptuale lingvistice, ca şi cele din alte domenii (de exemplu al moralei) sunt atât de puternic înrădăcinate în conştiința oamenilor încât par a fi necesare, imuabile, ele sunt în fapt contingente. Cadrele fundamentale, schemele conceptuale de bază ale limbajului nu sunt absolute, prin urmare ele nu trebuie descoperite, după cum considera Noam Chomsky, ci create.

Un limbaj, orice limbaj, nu este un dat necesar al minții umane, ci o creație a comunităților umane, o creație la fel de contingentă ca şi determinările genetice ale oricărei specii. Schemele care s-au impus de-a lungul timpului, iar azi ne apar ca

An. Inst. de Ist. „G. Barițiu" din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. X, 2012, p. 291–298

neproblematice şi fundamentale, sunt cele care au supravieţuit faţă de toate celelalte alternative datorită funcţionalităţii lor, sunt aşadar contingente. Atunci când s-au format, apariţia lor s-a datorat unor membri ai comunităţilor respective; nu există nimic necesar în ceea ce priveşte crearea lor, ele impunându-se datorită valorii practice, funcţionalităţii lor. Limbajul nu mai este considerat un mediu absolut în care se manifestă gândirea umană, ci o unealtă care serveşte la atingerea celor mai diferite scopuri. Nu există forme absolute care să impună o anumită realizare a unui limbaj. Schemele care au fost însuşite se folosesc în continuare pentru că servesc scopului pentru care au fost create, nu pentru că ar conţine o formă de necesitate intrinsecă. Un limbaj este mai bun decât altul în măsura în care este mai eficient şi serveşte scopului pentru care a fost creat mai bine decât altul, dacă nu există vreo realitate exterioară, imuabilă la care să trebuiască să se raporteze. Un limbaj este modificat, îmbunătăţit sau chiar înlocuit cu altul pe considerente de eficienţă, şi nu de raportare la o realitate exterioară. Progresul presupune nu apropierea de un ţel absolut sau apropierea de o ordine ascunsă, ci o cât mai mare eficacitate a instrumentelor folosite.

În mod analog, Richard Rorty arată că împlinirea destinului omenesc nu implică descoperirea unor adevăruri absolute, ci crearea de către individ a propriului său destin, depăşirea de sine, autocreaţie. Modelul de individ pe care îl propune Rorty este *ironistul.*

Ideea că adevărul este mai degrabă ceva creat de mintea umană, şi nu ceva care se descoperă în natură, şi-a făcut treptat loc în conştiinţa comunităţilor omeneşti şi a dus, în mod inevitabil, la o sciziune în cadrul curentelor de gândire. Unii gânditori au crezut că adevărul este ceva prestabilit, absolut, care trebuie căutat pentru el însuşi, în timp ce alţii au susţinut că adevărul este creat de mintea umană. Ceea ce susţin pragmatiştii este că viaţa şi cunoaşterea umană pot avea un sens pozitiv, de dorit, chiar dacă admitem ideea că nu există o realitate transcendentală la care să ne raportăm, faţă de care să ne apropiem ori de câte ori descoperim ceva nou. Nu există o finalitate absolută a efortului nostru intelectual, nu există un adevăr transcendental cu care să trebuiască să comparăm mereu ideile noastre. Credinţa într-un adevăr transcendental care părea a fi indispensabilă poate fi înlăturată din discursul filosofic, fără ca acesta să aibă de suferit; mai mult chiar, prin înlăturarea acestor false probleme, se deschide calea unor discursuri filosofice noi, mult mai fructuoase decât cele anterioare.

Idealismul german a creat o punte între cele două idei contrare: *adevărul descoperit* şi *adevărul creat*. În activitatea sa, omul de ştiinţă întâlneşte o realitate „tare", pe care nu o poate modifica: lumea. Pentru a-şi explica lumea (realitatea) şi a putea acţiona asupra ei, omul de ştiinţă va apela la teorii, la descrieri folositoare ale lumii. Descrierile acestea nu sunt reprezentări precise ale lumii ca atare, ci nişte explicaţii create de om pentru ca lumea să aibă sens. Astfel, *adevărul* apare ca ceva *creat* de mintea umană. În compromisul pe care l-a realizat idealismul german (Kant, Hegel), s-a mers până la jumătatea drumului. Aceşti gânditori au susţinut că

adevărul se află în interiorul fiinţei umane, şi nu în afara ei, dar până la un punct. Adevărul ştiinţific este creat. Adevărul spiritual, profund, trebuie descoperit.

Rorty distinge între două idei foarte importante. A spune că lumea este în afara noastră, că este compusă din elemente şi determinată de cauze independente de orice minte omenească este adevărat. Cu adevărul este însă altă problemă; acesta „nu poate fi în afara noastră – nu poate fi independent de minte omului – pentru că propoziţiile nu pot exista aşa, sau nu pot fi în afara noastră. Numai descrierile lumii pot fi adevărate sau false. Lumea ca atare – neasistată prin activităţile descriptive ale fiinţelor umane – nu poate”[1]. Lumea există în afara noastră, adevărul nu. Adevărul ţine de limbaj, lumea nu; în momentul în care adoptăm un limbaj şi enunţăm propoziţii despre lume în cadrul acelui limbaj, acestea pot fi adevărate sau false. Filosoful american încearcă să demonstreze necesitatea acceptării ideii că lumea este indiferentă la descrierile pe care noi i le facem, că sinele uman despre care vorbim este mai degrabă creat decât găsit, la fel ca şi limbajele omeneşti şi, implicit, la fel ca şi adevărurile pe care le enunţăm prin intermediul acelor limbaje.

Capcana pe care trebuie să o evite susţinătorul unor astfel de idei (ale adevărului creat) şi asupra căreia ne atrage atenţia filosoful american este aceea de a susţine că tipul acesta de filosofie „corespunde modului în care sunt cu adevărat lucrurile”[2]. Ar însemna să afirmăm astfel ceva despre natura intrinsecă a lucrurilor şi acesta este tocmai lucrul care trebuie evitat. Probleme ca „natura adevărului”, „natura omului”, „natura lui Dumnezeu” nu sunt profitabile pentru filosofie sau, oricum, nu pentru filosofia neopragmatistă pe care o propune Rorty.

Noul tip de filosofie, noua abordare nu intenţionează să critice tezele mai vechi, ci să arate avantajele variantei pe care o propune. Lui Rorty i s-a părut potrivit să-şi înceapă expunerea în domeniul filosofiei limbajului. Anterior a fost expusă o teză foarte importantă: adevărul este creat de om, şi nu descoperit de acesta, deoarece adevărul se exprimă în propoziţii, propoziţiile există doar în cadrul unui limbaj, iar limbajul este contingent, este o creaţie a comunităţilor umane, nu are la origine determinări necesare, ci doar considerente de utilitate pentru fiinţa umană. O teorie foarte importantă în filosofia limbajului este cea dezvoltată de Donald Davidson. Rorty doreşte să arate că, deşi Davidson a negat acest lucru, teoria sa despre limbaj este în deplin acord cu neopragmatismul, completând acest tip de filosofie într-un mod în care niciun pragmatist nu reuşise să o facă.

Donald Davidson a susţinut în primul rând că limbajul nu trebuie considerat un mediu al exprimării sau al reprezentării, ceva care stă între fiinţa umană şi lume. Renunţând la ideea că limbajul este un mediu, eliminăm întrebări inutile şi chestiuni referitoare la eventuala natură intrisecă a sinelui şi a lumii. Cu teoria pe care o propune, acest gânditor evită două capcane: a *reducţionismului* şi a

[1] Richard Rorty, *Contingenţă, ironie şi solidaritate,* Bucureşti, Edit. All, 1998, p. 36.
[2] *Ibidem*, p. 40.

expansionismului. În viziunea sa, limbajul nu este altceva decât o unealtă folositoare; nu spune nici că toate limbajele pot fi eliminate sau reduse la unul singur, nici că toate pot fi reunite, alcătuind un vocabular unic, complet.

Orice vocabular, orice limbaj este o unealtă, care serveşte la exprimarea a ceva. Se poate întâmpla uneori ca cineva care doreşte să atingă un scop, să exprime un adevăr să nu poată realiza acest lucru decât după ce a compus limbajul adecvat atingerii acelui scop, după ce a găsit unealta potrivită. Însăşi producerea unui limbaj este importantă în acest moment. Diferența dintre *modelul puzzle* şi *modelul unealtă* este exact diferența dintre încercarea de a reprezenta sau exprima ceva ce era deja acolo şi încercarea de a face ceva ce nu a fost imaginat niciodată înainte.

Pentru a-şi exprima mai bine poziția, Davidson face apel la ceea ce a numit *teorie de trecere (passing theory)* despre sunetele şi inscripțiile pe care le produce la un moment dat un semen de-al nostru. O asemenea teorie despre comportamentul la un moment dat al unei persoane face parte dintr-o teorie mai cuprinzătoare, care ar cuprinde întreg comportamentul acelei persoane. Teoria a fost numită *de trecere* pentru că ea trebuie corectată permanent, pentru a ține cont de toate particularitățile şi accesele persoanei respective. Această persoană se exprimă într-un limbaj pe care interlocutorul său, cel care stă în fața sa, nu-l cunoaşte. Vor reuşi să comunice dacă fiecare va putea să deducă şi să facă să coincidă conjecturile unuia cu ceea ce urmează să facă celălalt, despre sunetele pe care le va produce celălalt. Cei doi vorbesc acelaşi limbaj când teoriile lor de trecere converg.

Davidson doreşte să realizeze o analiză a limbajului plasându-se în exteriorul acestuia. Pentru a înțelege un limbaj trebuie să-l privim de la distanță, dar nu pentru a stabili o omogenitate ascunsă sau pentru a descoperi adevărul, ci din poziția lingvistului de teren, care doreşte să dea un sens comportamentului nostru lingvistic. Întrebarea pe care şi-o pune lingvistul de teren nu este la ce se referă termenul *adevărat,* ci cum este folosit acest termen de observatorul exterior al jocului de limbaj. Adoptând opinia lui Quine, Davidson scrie că lingvistul de teren trebuie să renunțe la distincția analitic-sintetic, pentru simplul motiv că nu foloseşte la nimic; de asemenea, lingvistul nu trebuie să se preocupe nici de distincția între credințele indigenilor şi stimulii lor neuronali. Ceea ce trebuie să studieze lingvistul pentru a înțelege un limbaj este modul în care comportamentul lingvistic al indigenului se potriveşte cu comportamentul său nonlingvistic, atunci când interacționează cu mediul înconjurător, deoarece această interacțiune este ghidată de legi de acțiune. Cele mai multe dintre regulile de acțiune ale indigenului, adică ale celui care vorbeşte într-un limbaj necunoscut lingvistului nostru, sunt similare cu ale acestuia din urmă, ceea ce înseamnă că cele mai multe sunt adevărate. Dacă limbajul pe care lingvistul îl atribuie indigenilor conține afirmații despre mediul lor înconjurător care nu sunt adevărate, înseamnă că traducerea limbajului nu este corectă, că lingvistul nu l-a înțeles. Metodologic vorbind, pentru a înțelege un

limbaj, pornim de la ideea că obiectele unei credinţe constituie cauzele acesteia; prin urmare, noi le considerăm a fi ceea ce sunt de fapt.

Comunicarea începe acolo unde cauzele converg: expresia ta înseamnă acelaşi lucru cu a mea dacă credinţa în adevărul ei este sistematic determinată de aceleaşi evenimente şi obiecte[3].

În acest context, Davidson preia teoria cauzală a referinţei, dezvoltată de Kripke: cauzalitatea trebuie să aibă de-a face cu referinţa. Înţelegem ceea ce doreşte să ne comunice cineva dacă stabilim obiectele cu privire la care sunt adevărate cele mai multe dintre credinţele lui, susţine Strawson, şi în parte are dreptate, dacă privim lucrurile din punct de vedere holist (după cum arată Rorty). Cunoaşterea cauzalităţii şi a referinţei este o chestiune de coerenţă cu credinţele lingvistului de teren.

Pentru o înţelegere adecvată, trebuie să se dea prioritate coerenţei şi adevărului. Din ele referinţa va decurge firesc; drumul invers este mai riscant, putându-se evita cu greu erorile. Lingvistul ajunge să comunice cu indigenii în momentul în care cunoaşte majoritatea obiectelor lor intenţionale, adică acele obiecte pentru care regulile lor de acţiune sunt utile sau cu privire la care majoritatea credinţelor lor sunt adevărate.

Cei care l-au criticat pe Davidson au susţinut că în acest mod nu aflăm realmente nimic altceva decât faptul că majoritatea credinţelor lingvistului de teren corespund cu cele ale indigenilor, nu şi dacă aceste credinţe sunt totuşi adevărate. Pentru a ieşi din acest impas, Davidson adoptă o explicaţie pe care Rorty o consideră pragmatistă; el susţine că adevărul nu are valoare explicativă, că adevărul unei rostiri depinde de două lucruri: de ce anume înseamnă un cuvânt şi de modul în care este orânduită lumea. Limbajul nu este ceva care trebuie să se potrivească cu lumea. Când o comunitate înlocuieşte vechiul limbaj cu unul nou procedează astfel pentru că acesta din urmă face mai uşor faţă unui anumit segment de realitate, că este, deci, mai util. Dacă două comunităţi nu se înţeleg este deoarece comportamentul unei comunităţi este imprevizibil pentru cealaltă.

În momentul în care renunţăm la ideea că limbajul este un mediu, renunţăm şi la ideea că limbajul are un scop. Istoria limbajului este o istorie contingentă, pe care Davidson o aseamănă cu aceea a unui recif de corali. O metaforă sau, mai bine zis, o metaforă veche degenerează în timp şi serveşte ca fond pentru metafore noi. Limbajul nostru şi cultura noastră sunt rezultatul unei mulţimi de procese întâmplătoare, contingente, rezultatul unor mutaţii continui, care au avut loc în număr foarte mare. Noutăţile apar în procese întâmplătoare, în mutaţii, şi nu ca etape diferite în procesul aflării unui adevăr exterior, absolut.

Din punctul de vedere al lui Davidson, metaforele nu au semnificaţie în cadrul unui limbaj. Nu există un conţinut cognitiv pe care o metaforă să îl transmită

[3] Donald Davidson, *A Coherence Theory of Truth and Knowledge*, p. 318; Richard Rorty, *Obiectivitate, relativism şi adevăr*, Bucureşti, Edit. Univers, 2000, p. 246.

şi pe care interpretul trebuie să-l înțeleagă pentru a descifra mesajul pe care îl primeşte. Metafora are scopul de a produce un efect asupra interlocutorului, nu de a transmite un mesaj. Metafora nu este nici adevărată, nici falsă; ea nu este un candidat la o valoare de adevăr. Dacă produce efectul urmărit, va fi folosită în continuare. După un timp, ea va dobândi un loc familiar în jocul de limbaj şi va deveni o metaforă moartă, o propoziție în plus, care va primi o valoare de adevăr.

Această teză despre metafore vine în susținerea ideii că limbajul nu trebuie considerat un mediu. Pentru a susține această idee, Rorty compară modul în care Davidson priveşte metafora cu modul în care o fac platonicienii, pe de o parte, şi pozitiviştii, pe de altă parte. Pentru platonician şi pozitivist, metafora are un caracter reducționist. Metafora este parafrazabilă sau inutilă, pentru că scopul oricărui limbaj este de a reprezenta realitatea. Pentru romantic, metafora este fascinantă, deoarece leagă imaginația de spiritul omului. Pentru pozitivist, limbajul trebuie să descrie lumea reală (cea exterioară), iar pentru romantici pe cea din interior. În viziunea pozitivistă, limbajul s-a format în jurul contururilor lumii fizice. Pentru Davidson, o anumită parte de limbaj este înlocuită cu alta, pentru că a fost găsită o unealtă mai bună pentru a exprima un lucru, cea anterioară fiind pur şi simplu mai greoaie. Nu înseamnă că noua parte de limbaj surprinde mai realist contururile lumii fizice. După formarea limbajului galilean (unele lucruri noi au nevoie de cuvinte noi pentru a fi aduse la cunoştința celorlalți), nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să mai folosească limbajul aristotelic pentru a se referi la lucrurile care anterior erau comunicate în acel limbaj. De ce? Pentru că noul limbaj era o unealtă mult mai utilă şi mai facilă decât celălalt.

Davidson susține că adevărul nu trebuie identificat cu nimic, iar o teorie despre adevăr, care analizează relația dintre părți ale limbajului şi părți care nu țin de limbaj (iar fizicaliştii şi realiştii cad în această eroare cu cele două concepții opuse pe care le susțin), nu constituie o abordare adecvată. Conform lui Rorty, o teorie corectă despre adevăr este cea în cadrul căreia se abandonează total ideea unei corespondențe complete cu realitatea.

Nu are sens să comparăm limbajele cu realitatea, cu faptele, ci doar limbajele între ele. Nu are sens să te întrebi dacă limbajul se potriveşte cu faptele. Şi pentru că numai propozițiile au valoare de adevăr, iar propozițiile sunt părți ale unui limbaj care este o creație a omului, va trebui să acceptăm că adevărul nu depinde de felul în care este lumea, ci de noi, oamenii, creatorii de limbaje. Ceea ce unii filosofi consideră a fi „modul în care este lumea" şi care trebuie exprimat prin limbaj nu constituie, cum s-ar putea crede, o pretenție de obiectivitate, ci doar legătura strânsă pe care o au aceşti gânditori cu limbajul creat de premergătorii lor şi cu metaforele moarte impuse de aceştia. Ceea ce numim *intuițiile* noastre nu constituie altceva decât reminiscențele unui vocabular mai vechi, termeni care au servit cândva ca unelte şi care astăzi nu mai au utilitate. Rorty conchide că nu ne rămâne altceva de făcut decât să acceptăm contingența limbajului nostru şi să încetăm să mai facem din adevăr sau din propria noastră individualitate o *quasi*

divinitate. Dorinţa de a cunoaşte adevărul este dorinţa de a cunoaşte adevărul absolut, adevărul de dincolo de temporalitate şi de întâmplare, de dincolo de credinţele şi obiceiurile unei comunităţi oarecare, adevărul la care poate ajunge orice fiinţă umană, din orice timp şi orice loc, dacă urmează calea corectă; dar aşa ceva nu există. Este o iluzie, spune Rorty, care trebuie să se fi născut în minţile oamenilor, în momentul în care comunităţile diferite au venit în contact unele cu altele şi au constatat marile diferenţe ce existau între ele, eterogenitatea lor, rezultat al gândirii dezvoltate într-un orizont limitat, închis. Or, mintea umană aspira la universalitate încă din timpul grecilor[4].

Limbajul este conceput de o comunitate umană, prin urmare, adevărurile susţinute de acea comunitate sunt cele pe care ea însăşi le-a creat, de-a lungul timpului. O teză foarte importantă în filosofia lui Rorty se referă la **etnocentrism.** Cum este şi logic, fiecare dintre noi va adopta concepţiile comunităţii care l-a format; fiecare dintre noi va crede că adevărurile comunităţii sale sunt preferabile adevărurilor susţinute de celelalte comunităţi şi le va judeca pe acestea din urmă raportându-le la primele. Dar lumea nu este formată din comunităţi izolate, închise, iar viziunea holistă la care aderă şi Putnam are anumite consecinţe inevitabile: culturile diferite, create de comunităţi diferite, nu constituie alternative care se exclud reciproc (asemenea geometriilor alternative, care sunt reciproc incompatibile, deoarece fiecare dintre ele constituie un sistem deductiv ce are la bază axiome care nu pot fi adevărate în acelaşi timp cu axiomele celorlalte geometrii). Este necesar dialogul, comunicarea permanentă între comunităţi, pentru a evita ideea că nu este posibilă înţelegerea altor convingeri decât a celor dezvoltate de propria comunitate la un moment dat. Conceptul pragmatist despre adevăr ne spune că a susţine că o idee este adevărată este totuna cu a spune că acea credinţă este foarte bine justificată şi că nu mai are, pentru moment, nevoie de o altă justificare. Dacă va apărea o justificare mai bună, o unealtă mai bună, aceasta va lua locul celei vechi.

Există punţi de legătură între comunităţi, pentru că nu vorbim de sisteme deductive diferite, ci doar de obiceiuri diferite. Astfel, atunci când apar dificultăţi de comunicare între comunităţi, acestea sunt de grad, nu de natură. Putnam îşi pune problema, în cadrul teoriei sale holiste, dacă se poate vorbi de un punct final al acestei comunicări. Datorită dialogului, cunoaşterea va tinde să evolueze către o concepţie adevărată despre raţionalitate. Dacă susţinem că nu există un asemenea punct final, atunci concepţia astfel dezvoltată ar cădea în relativism. Cumva, însuşi modul în care noi comunicăm presupune un concept limită despre raţionalitate, un concept diferit de ceea ce fiecare comunitate ar trebui să cunoască la un moment dat. Prin dialog, se ajunge la evoluţie, la un progres. Întrebarea finală ar fi dacă există doar dialogul sau există un punct final al comunicării între diferitele

[4] „Combinaţia dintre alienarea socratică şi speranţa platonică dă naştere ideii de intelectual ca persoană aflată în relaţie cu natura lucrurilor, nu prin opiniile comunităţii sale, ci într-un mod nemijlocit" (Richard Rorty, *Obiectivitate, relativism şi adevăr*, ed. cit., p. 76).

comunități. Pentru Rorty, a admite că există un punct final al dialogului (finalul cercetării, după cum susținuse cândva şi Peirce, fără să definească prea clar acest concept) înseamnă a cădea în capcana obiectivismului. Din punctul de vedere al pragmatistului, nu se poate justifica, fără a cădea într-o argumentare circulară, din ce motiv este preferabil dialogul între comunități. Soluția lui Rorty este *etnocentrismul*, adică favorizarea grupului din care facem parte, a credințelor şi obiceiurilor acestui grup. În fapt, totul se limitează la a face o opțiune care nu are nevoie să fie justificată; astfel, „a fi etnocentric înseamnă a împărți rasa umană în oamenii în fața cărora un individ trebuie să-şi justifice propriile credințe şi ceilalți. Primul grup – *ethnos*-ul unui individ – îi cuprinde pe cei care împărtășesc suficient din credințele individului pentru a face posibilă conversația fertilă. În acest sens, fiecare e etnocentric atunci când e angajat într-o dezbatere reală, indiferent cât de multă retorică realistă despre obiectivitate produce în studiul său”[5].

[5] *Ibidem*, p. 90.